

Folklig sång och musik i staden

Begreppen "folkmusik" och "folkvisor" har skiftat innebörd under olika tidsperioder; oftast har man använt orden som beteckningar på sådan sång och musik som har överförts från mun till mun, s k tradering. I det gamla bondesamhället fanns det goda förutsättningar för en rik muntlig tradition. Läskunnigheten var dålig och det fanns inte så mycket annan musik att tillgå än den som folk skapade själva. Dessutom präglades bondesamhällets byar av en någorlunda enhetlighet, och den muntliga traditionen förstärkte kontinuiteten från generation till generation.

Med årens lopp förändrades dessa förhållanden. Industrialiseringen innebar bl a att människan utsattes för impulser och påverkan från många olika håll. Läskunnigheten ökade och det bereddes väg för en "masskultur".

All litteratur – muntlig, skriftlig eller framsjungen – påverkar sina läsare eller åhörare på något sätt, och är en produkt av det samhälle som den skapas i. Den hjälper människan att orientera sig i tillvaron, antingen man reagerar positivt eller negativt på dess budskap. All slags sång och musik kan alltså säga oss någonting om människans sätt att tänka.

I de följande exemplen på "folklig sång och musik" i staden beskrivs både det aktiva musikutövandet, och den sång och musik som vanligt folk kom i kontakt med såsom passiva åhörare. Den korta beskrivning som följer utgör ingen fullständig redogörelse. Tidsperioden är här begränsad till åren runt sekelskiftet. Framställningen bygger huvudsakligen på det som jag har hört berättas av min mormor och hennes systrar, vilka växte upp i sekelskiftets arbetarkvarter i Masthugget.

Deras berättelser har kompletterats med en del intervjuer, tidningsartiklar och övrig litteratur.

Skillingtryck

Många av de visor som sjöngs i staden spreds genom s k skillingtryck. Skillingtryck har funnits sedan slutet av 1500-talet, och fick sitt namn från priset på trycket. Det består av ett halvt ark papper, vilket vanligtvis innehåller tre eller fyra visor. Under 1800-talet fick denna marknad ett enormt uppsving. Durkdrivna skillingtrycksförfattare bildade egna förlag och distribuerade sina visor över hela landet.

Skillingtryckens innehåll var av tre olika slag: gamla folkliga visor, kända författares alster (tex Bellman, Tegner och Topelius), och visor som var skrivna speciellt för publiken. Den sista kategorin fyllde framförallt en nyhetsförmedlande funktion. Nyhetsvisorna var ofta av sensationskaraktär, och trycktes så snart som möjligt efter det att en stor händelse hade inträffat. På så sätt påverkade de människors tankar om många viktiga frågor.

Skillingtrycken var relativt billiga. Vid sekelskiftet fick man betala ca 10 öre för ett sådant tryck. Många hade alltså råd att köpa dessa visor. De såldes i de flesta cigarrbutiker och av kringvandrande försäljare på gatan.

Eftersom mycket få människor var notkunniga var visornas melodier välkända. På grund av det lilla formatet och av ekonomiska skäl var det inte heller möjligt att trycka noter, därför var man tvungen att använda sig av melodier som folk kände

En lustig men sannfärdig Visa om

Sömmerskorna

på kyorlaholm och

Flickorna på Snöraholms

korsettfabrik

jemte uppmaning till arbetsgifvarne att mera
humant behandla sina arbetare :: :: :: :: ::

af A. L—m.

Pris 10 öre.

JOH. OLSSON. GÖTEBORG.

Framsida till ett skillingtryck av Alfred Lidholm. Visan återfinns på sid 96.
Från och med 20-talet övertog schlagerhäftena alltmer skillingtryckens plats.

till. Melodin angavs på tryckets framsida. Där står det ofta
”Sjunges liksom: ...”.

Handskrivna visböcker

Många människor skrev ner sin repertoar i en svart vaxduksbok. Denna bok kom att bli en mycket kär egendom, som kanske kan jämföras med dagens fotografialbum. Häri har även vänner till ägaren skrivit ner sina visor vid olika tillfällen. En del av det som står i böckerna är direkta avskrifter av skillingtryck, en annan del består av sådana visor som har gått från mun till mun. Handskrivna visböcker speglar en stor del av den ”folkliga” repertoaren. De innehåller även revykupletter och slagdängor. Under 1920-talet ser man t ex att många av Ernst Rolfs visor förekommer i sådana böcker.

Sång och musik i hemmen och på gårdarna

I många familjer har det åtminstone funnits någon som har kunnat sjunga. I min mormors hem sjöngs det många visor. Under lördagskvällarna, när allt arbete var avslutat, samlades barnen runt sin mor för att lyssna till alla de spännande och sorgliga visor som hon kunde. Hennes repertoar utgjordes framförallt av skillingtryck. Fadern brukade sjunga när han satt och lagade skor i köket. Hans visor var av något annorlunda slag, och många av dem kom från hemtrakten i Bohuslän.

Andra människor berättar om liknande sångtillfällen. Om det inte fanns någon sångkunnig person inom familjen, inväntade man med spänning besök av släktingar och vänner som kunde spela eller sjunga. Under varma sommarkvällar kunde man samlas på gårdarna. Om det då fanns någon som spelade och sjöng brukade fler människor strömma till. Ibland räckte

det med att någon granne sjöng i lägenheten intill. Ragnhild Bågenholm berättar:

En gammal majtös har berättat för mig att när hon bodde granne med oss på Paradisfolgeln brukade min mamma knacka på tapetdörren mellan våra lägenheter och säga: "Snälla Elsie, sjung för mej, det är så ensamt." Elsie hade så vacker röst och dagen lång trallade hon de visor, som på den tiden sjöngs ute i Majorna. Mamma var inte särskilt svag för sjömansvisorna, så Elsie satte sig snällt vid tapetdörren och sjöng de vemodiga visor hon lärt av sin mamma." (Min barndom i Majorna, s. 54)

Det var inte många familjer som hade råd att hålla sig med musikinstrument. De som fanns utgjordes framförallt av sådana som man kunde tillverka själv. Så här berättar min mormors syster:

På den tiden när jag var liten var vi inte så bortskämda med musik som vi är nu. Det var ju före grammofonens och radions tid. . . . Alldeles utan musik var vi ju inte. Så gott som varenda grabb hade väl ett litet munspel i fickan. Sådana sålde Alida Söderdals leksaksaffär, som då låg på Andra Långgatan. För tjugofem öre fick man en riktigt rejäl "munnagi-ga". Det lät väldigt klämmigt när några samspelade killar klämde i med Engelbrektmarschen, ofta accompangerade av snatterpinnar. Dessa gjordes av ci-

garrlådeträ och var ungefär femton cm. långa, och var svedda i nederkanten. Jo det var så sant, vi blåste ju på kam också. Men det var mest när vi var lite sentimentala. Då spelade vi Svarta Sara, Lilla Elin eller Drinkarens hem.

Det fanns ju en och annan religiös familj som hade orgel, men därifrån hördes inga profana melodier. Men familjen Blom som bodde vid Hobergs trappor, tillät sin unga dotter att spela och sjunga vad hon själv ville. . . . Varje söndagsmorgon, vid notiden, satte sig Sonja vid orgeln och spelade. Då smög vi oss tysta som små råttor och satte oss under Hobergs trappor och lyssnade. (Ida Agerström, manus)

I en del familjer förekom dessutom andra musikinstrument. Någon hade en fiol, en annan ett dragspel. När pengarna tröt var det oftast dessa saker som först gick till pantlånekontoret. Piano förekom ytterst sällan; det fanns endast i de lite finare familjerna. Ida Agerström fortsätter sin berättelse:

. . . I det huset bodde också musikdirektör Lemming. Lemnings hade de mesta fönstren åt liden mitt emot en öppen gård. Hördes musik från Lemmings, ja då strömmade både unga och gamla dit. De äldre satte sig på den höga trappan, som ledde upp till svalgång-en på huset vid hörnet av Klamparegatan, men vi ungar höll till på den fyrkantiga gården och försökte dansa. Vi kunde ibland be den unge Gerhard Lemming att spela en vals eller en polka. Han skötte

pianolan på kinematografen Ideal, som var inrymd i hörnhuset vid Andra Långgatan och Johannesplatsen ...

En del unga pojkar fick så småningom råd att skaffa sig dragspel, mandolin eller kanske gitarr, och började spela tillsammans. Det var alltid mycket populärt. Idag finns det spelmanslag i de olika stadsdelarna som för traditionen från den tiden vidare. Deras instrument består bl a av dragspel, banjo, fiol, mandolin, gitarr, snatterpinnar, skedar och munspel.

Vid sekelskiftet fanns det också många kringvandrande gårdsmusikanter. En del av dem sjöng, andra spelade positiv, dragspel eller fiol. Många av gårdsmusikanterna var utstötta människor, vars enda möjlighet till försörjning bestod i att spela på gårdarna. På de flesta ställen var de mycket välkom-

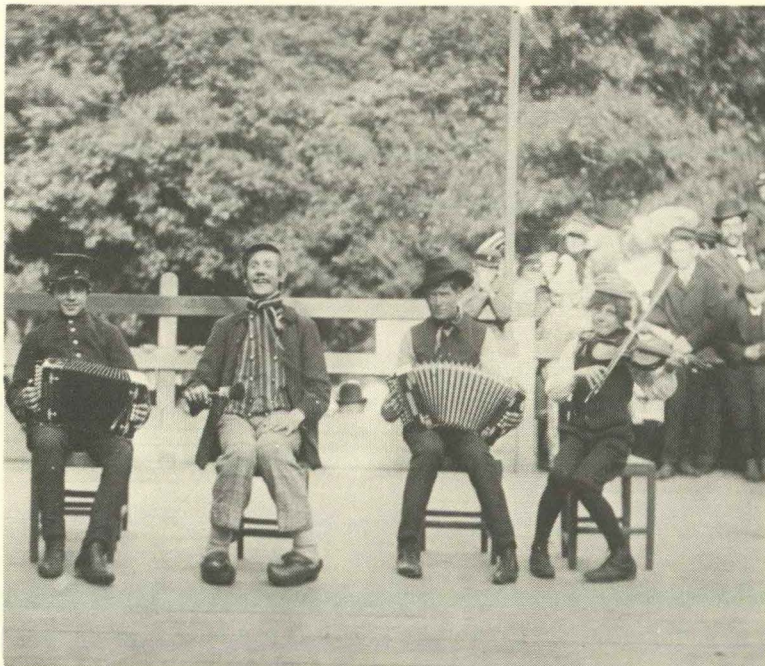
na. Grannar samlades hos de familjer som hade fönster åt gården, och virade in slantar i pappersbitar som slängdes ner på marken. Alla hyresvärdar var kanske inte så speciellt glada åt dessa "taskspelare", men hyresgästerna, som inte hade så stora möjligheter att åtnjuta musik, uppskattade dem desto mer.

Sammanfattningsvis kan man säga att framförallt sången har varit gemene mans egendom. Musiken var sällsyntare, bl a av ekonomiska skäl. Men när den förekom var den desto mer uppskattad. Människor var inte så bortskämda med musik och tog varje tillfälle i akt att få lyssna till tonerna av något instrument.

Musik i föreningar och på arbetsplatser

Sången har alltid stärkt gemenskapen; därför är det inte så underligt att många föreningar har använt sång och musik under sina möten. Man kan ta fackföreningsrörelsen som exempel. I dess barndom sjöngs det många specialskrivna strejk- och kampvisor, vilka publicerades i arbetarpressen eller spreds genom skillingtryck. Fackföreningstidningarna innehåller även en del stoff av denna karaktär.

Oftast använde man sig av de gängse skillingtrycksmelodierna, men arbetarrörelsens visor har även lånat många av sina melodier från Tyskland. "Internationalen" har tex en tysk melodi. Det är framförallt "Internationalen" och "Arbetets söner" som har sjungits vid stora tillfällen, då man har velat manifestera sig.

Bondkomikerna var mycket populära artister vid sekelskiftet. De sjöng visor från landsbygden och berättade roliga historier på bygdemål, och kan sägas vara barn av den svenska nationalromantiken. Fotot är taget omkring 1900 och föreställer bondkomiker på Krokängs dansbana.

På många arbetsplatser har det funnits sångkörers, vilka har uppträtt i samband med stora evenemang. Sångkörerna på Götaverken och Eriksberg har tex alltid sjungit vid sjösättningar. Däremot hör man mycket sällan talas om att det har sjungits under arbetet. Industrierbetet lämpar sig inte särskilt väl för sång. Det har dock varit vanligt att arbetskamrater musicerat tillsammans vid andra tillfällen.

Musik från estrader

Det fanns även andra tillfällen att komma i kontakt med sång och musik. Staden hade flera nöjesfält och scener, som inte var särskilt dyra att besöka. Arbetarrörelsens nöjesfält på Krokäng erbjöd uppträdanden av kända artister; hit kom bl a många bondkomiker. På nöjesfältet fanns även en dansbana.

Dansbanan, som också tjänstgjorde som estrad för artisterna, låg på en sluttning. Stilen på dansen var ungefär densamma som på Duvas backe. Paren hängde framåtlutade på varandra och med hakorna

på varandras axlar, båda saligt blundande och kavaleren hållande ett långt spö längs damens rygg. Detta om det spelades vals. Spelade man exempelvis Pjäxen blev det annat ljud i skällan. Då hoppade man fram och tillbaka och snurrade runt och så sjöng man: Tjong fadderian resten/ Var har du gjort av lästen/ Jag har ingen tid i kväll/ Du får laga pjäxen själv/ Tjong fadderian o.s.v. (I. Agerström, manus)

Artister uppträdde på andra ställen, bl a i Slottskogen. Här har det även på senare tid anordnats allsångskvällar. Under andra världskriget samlades mängder av människor utanför Björngårdsvillan. Då sjöngs tex visor av Lasse Dahlquist och Evert Taube.

Ibland kanske vanligt folk hade råd att besöka Folkteatern för att se någon av Axel Engdahls revyer; hans visor kom att bli mycket folkkära. Folkteatern låg vid Lorensberg och drevs av Engdahl vid seklets början. Många av de visor som ingick i revyerna handlade om dagsaktuella ting, och de spreds fort över staden. En revyscen har även funnits i Arbetarföreningens hus vid Järntorget. Från slutet av 20-talet spelades även politisk revy av den sk Blåblusen-gruppen. Häri ingick bl a Harald "Bagarn" Andersson.

Många äldre människor från arbetarfamiljer har berättat att de även besökte Stora teatern. En plats uppe på gallerian, eller den sk hyllan, kostade vid 1920-talet ca 25 öre. Utsikten härifrån var kanske inte den bästa; men musiken hördes ju och det var i alla fall det viktigaste.